

صفحه‌ای از تاریخ اصفهان (قرن ۱۴-۱۱)

انجمن شعرای اصفهان در عهد زنده

برای این منظور انجمن شعر و ادب بریاست و پیشوایی میرسید علی مشتاق اصفهانی متوفی ۱۲۶۹-۱۲۷۱ (۱) در اصفهان تشکیل شد که اعضای اصلی آن جماعتی از شعرای اصفهان بودند از آنجمله حاج لطف‌علی

۱ - تردید مادر تاریخ وفات مشتاق از جهت اختلاف ضبط تذکره نویسان و از همه مهمتر اختلافی است که در ماده تاریخ‌های شعرای آن عهد دیده می‌شود.

در تذکره اختر گرجی (میرزا احمد ۱۲۳۲ ق .) تاریخ وفات مشتاق را سنه ۱۱۷۱ نوشته و ماده تاریخی هم از رفیق اصفهانی نقل کرده است که آن هم بحساب ابجد ۱۱۷۱ می‌شود:

بهر تاریخ او نوشت رفیق جای مشتاق در جنان بادا
ماده تاریخی هم در شمار هاتف اصفهانی دیده‌ایم که ۱۱۶۹ می‌شود .
هاتف در قطعه نوزده بیتی می‌گوید:

چون سوی باغ خلد کرد آهنگ هاتف از خامه شکسته زبان
بهر تاریخ زد رقم دایم جای مشتاق باد صحن جنان
توضیحاً کلمه «دایم» بایاء محسوب شده و جزء ماده تاریخ است.

بیک آذر مؤلف تذکره «آتشکده» ۱۱۹۵ و سید احمد هاتف صاحب ترجیع بند معروف ۱۱۹۸.

سید محمد شعله ۱۱۶۱ سید عبدالباقی طبیب از سادات حکیم سلمانی اصفهانی ۱۱۷۱ آقامحمد عاشق ۱۱۸۱ حاجی سلیمان صباحی بیدگلی ۱۲۰۷ و جماعت دیگر از آن قبیل که همه ریاست و پیشوایی مشتاق را گردن نهاده با مرام انجمن او موافقت داشتند. مرام انجمن مشتاق حفظ گنجینه شعر و ادب فارسی و احیاء سنت شعرای باستان بود.

در تذکره اخترگرگی در ترجمه حال مشتاق می نویسد :

«آذریگدلی و هاتف اصفهانی و صهبای قمی و مشرب عامری و جمع دیگر از جمله شاگردان وی اند و الحق شایسته است که او را استاد الشعرا بگویند .

توضیحاً میرزا عبدالوهاب کلاتر که از اعیان فضلالی خاندان حکیم سلمانی اصفهانی از همان خانواده طبیب بوده و در سنه ۱۱۸۴ ق ه فوت شده است ، در ایامی که از طرف کریمخان حکومت اصفهان را داشت به تشویق و راهنمایی و ریاست همان میرسیدعلی مشتاق انجمنی از شعرای اصفهان تشکیل داد که اعضای معروف آن مشتاق ، عاشق ، آذر ، هاتف نصیب ، غیرت ، صهبا ، صافی ، نیازی ، رفیق ، مجید ، بودند (یعنی درویش عبدالمجید خوشنویس معروف که در ابتدا خموش تخلص می کرد و بعد آنرا به مجید مبدل ساخت) (۱).

در اواخر قرن دوازده و اوایل سیزده باز بتقلید انجمن مشتاق انجمنهای دیگر در اصفهان تکمیل شد که معروفترین آنها انجمن واله (آقا محمد کاظم اصفهانی ۱۲۲۹ ق) و انجمن نشاط معتمدالدوله میرزا عبدالوهاب است متوفی ۱۲۴۴ ق. که از خاندان همان میرزا عبدالوهاب کلانتر بود.

همچون آتش مقدس پارسیان قدیم که از آتشکده‌ی به آتشکده‌ی نقل می‌شد پر توشعر و ادب فارسی نیز از انجمنی بانجمنی دیگر و همچنان از کانون اصفهان بسایر بلاد و نواحی ایران پرتوافکنی نمود. خلاصه این که اثر نهضت شعری و ادبی انجمن مشتاق و پیروان او که در تاریخ ادبی ایران بعنوان «بازگشت ادبی» اصطلاح شده است و کانونش اصفهان بود از قرن دوازده بسده سیزده و چهارده که دوره سلطنت قاجاریان است انتقال یافت.

شاگردان همان مکتب شعرای اصفهان بودند که دستگاه شعر و شاعری عهد قاجاری را بوجود آوردند و آن بساط را چندان گرم کردند که عهد قاجاری مخصوصاً دوره ناصری در شعر و شاعری تالی عهد غزنوی و سنجری شمرده می‌شد. *تالی جامع علوم انسانی* و بالجمله میراث شعر و ادب فارسی نیز مانند علوم معقول و

حقیر در جلد دوم دیوان طرب که بعنوان برگزیده دیوان سه شاعر اصفهانی طبع شده است ص ۱۱۱-۱۵۳ بتفصیل نوشته‌ام.

انجمن میرزا عبدالوهاب کلانتر در آن کتاب از قلم این حقیر افتاده است؛ کسانی که آن کتاب را دارند بدینست که این قسمت را از قول خود نگارنده در حواشی علاوه کنند.

و منقول بوسیله اصفهان و اصفهانیان حفظ شد و بدست آیندگان رسید.
برای اینکه چگونگی انتقال این میراث را از سده دوازدهم
سیزدهم و چهاردهم واضحتر گفته باشیم از باب مثال می‌گوییم:

ملك الشعرا صبای کاشانی متوفی ۱۲۳۸ ق که پیشوای شعرای
قصیده سرای عهد فتحعلیشاه بود از شاگردان صباحی بیدگلی کاشانی
است که عضو انجمن شعرای اصفهان بود.

سید محمد سحاب اصفهانی متوفی ۱۲۲۲ ق هم از شعرای
بزرگ عهد فتحعلیشاه که در آن دستگاه لقب «مجتهد الشعراء» داشت فرزند
سید احمد هاتف است که از اعضای انجمن مشتاق بود، وی
در ابتدا بتوسط صبای کاشانی بدربار فتحعلیشاه تقرب یافت.

این دو شاعر بزرگ که مقارن اوایل عهد قاجاری بودند اسلوب
چکامه بردازی درباری را که از عهد عنصری و امیر معزی فراموش شده
بود تجدید کردند.

نشاط اصفهانی که از پیشوایان غزلسرای عهد قاجاری است از
اصفهان به طهران آمد و تحفه شعر و نثر فارسی منشیانۀ آن عهد را
بدربار فتحعلیشاه آورد.

مجموعه اصفهانی (سید حسین متوفی ۱۲۲۵) که او نیز از پیش
قدمان و پیشوایان فن غزلسرای قرن ۱۳-۱۴ محسوب می‌شود، از تربیت
یافتگان انجمن شعرای اصفهان بود و پیامردی معتمدالدوله نشاط از
اصفهان به طهران آمد و بدربار پادشاه قاجار تقرب یافت.

بعد از ایشان نیز عنصر غالب شعرای معروف قرن سیزدهم و

چهارده هجری از اهالی اصفهان بودند . از قبیل تاج الشعرا شهاب
 ۱۲۹۱ ق . میرزا محمدعلی خان سروش ۱۲۸۵ میرزا مهدی فروغ
 میرزا محمدحسین خان فروغی ، مسکین ، یرتو ، عمان ، دهقان
 بقا ، عنقا ، سها ، طرب ، بیضا و امثال ایشان که اگر بخواهیم نام
 همه را ذکر کنیم باید کتاب مستقل پردازیم .

د - عرفان و تصوف

چنانکه معروفست مرکز تصوف نعمة اللهی تاعهدزنده در هندوستان
 بود؛ در آن زمان چنانکه معروف است سید معصوم علیشاه دکنی از طرف
 شاه علیرضا دکنی برای نشر این طریقه از هندوستان به ایران آمد و
 چندی در فارس گمنام بود.

اولین کسی که دعوت او را اجابت کرد ومایه شهرت و اعتبار وی
 وطریقه وی گردید برخی از مردم اصفهان بودند که سرآمد ایشان فیض
 علیشاه متوفی ۱۱۹۴-۱۱۹۹ و فرزند برومندش نابغه تصوف عهد اخیر
 نورعلیشاه اصفهانی (میرزا محمدعلی متوفی ۱۲۱۲ ق) بودند ؛ این هر
 دو از مشایخ بزرگ سلسله نعمة اللهیه اند که واسطه مابین سید معصوم
 علیشاه و مشایخ طریقت ایران و عراق عرب بوده اند .

نورعلی شاه یکی از اقطاب بزرگ سلسله است که باعث گرمی
 بازار تصوف و عرفان گردید.

پس از وی حسینعلی شاه اصفهانی (شیخ حسین شیخ زین-
 الدین متوفی ۱۲۳۴ ق) از اقطاب بزرگ سلسله و شیخ طریقت حاج
 محمد جعفر کبودرآهنگی همدانی ملقب به مجذوبعلیشاه بود که او

نیز از اقطاب سلسله شمرده می‌شود .

صابرعلیشاه جرقویه‌یی اصفهانی متوفی ۱۲۶۸ ق و صفی‌علیشاه سر حلقهٔ اخوان صفا متوفی ۱۳۱۶ ق. که وی نیز اصفهانی است و همچنین حاج محمد کاظم سعادتعلی شاه اصفهانی ملقب به «طاووس العرفاء» متوفی ۱۲۹۳ ق که مبدأ رشتهٔ گنابادی است ، هر سه از مشایخ معروف سلسله‌اند که سند خرقه و اجازتشان با چند واسطه به «حسینعلی شاه» می‌پیوست .

و بالجمله بطوری که از تاریخ تصوف قرن اخیر مستفاد میشود طریقهٔ تصوف نعمه‌اللهی هم در قرن دوازده و سیزده هجری بوسیلهٔ عرفا و برگزیدگان اصفهان بدیگر نواحی و نقاط ایران و عراق عرب رسید . طریقهٔ تصوف ذهبیه نیز از رجال اصفهان مانند آقامحمد بیدآبادی و ملامحراب گیلانی در قرن دوازدهم و اوایل سیزدهم محفوظ ماند و میراثش بدوره‌های بعد سپرده شد .

ه : خط و نقاشی و تذهیب

فنون ظریفه مخصوصاً خط و نقاشی و تذهیب که سرآمده‌های زیبا شمرده می‌شود هم بتوسط اصفهان و اصفهانیان در قرن دوازده و اوایل سیزده محفوظ ماند و یادگارش بدوره‌های بعد کشید .

نابغهٔ خطاطی درویش عبدالمجید شکسته نویسنده متوفی ۱۱۸۵ ق. هر چند اصلاً از طالقان قزوین بود امانشو و نما و تحصیل خط و کمالش همه در اصفهان انجام گرفته است؛ از وی چند شاگرد بزرگ در اصفهان پیدا شد که یکی از آنها همان میرزا عبدالوهاب کلانتر اصفهانی

است که ذکرش در قسمت شعر و شاعری گذشت.

میرزا کوچک خواجه‌ی اصفهانی نیز از شاگردان برجسته

درویش بود.

آقا محمدجعفر اصفهانی هم از خوشنویسان اقران میرزا کوچک

شمرده می‌شد.

بعد از زمان میرزا کوچک و آقا محمدجعفر جمعی شکسته‌نویس

در اصفهان ظهور کردند که معروفترین آنها خاندان گلستانه است از

سادات حسنی اصفهان، در این خاندان چندین استاد شکسته و شکسته

نستعلیق نویس بودند از آنجمله سیدعلی اکبر گلستانه و میرزا اعدا-

الوهاب گلستانه و میرزا محمدعلی گلستانه که شاگردان ایشان در

دوره‌های بعد از ارکان خط و خطاطی ایران محسوب می‌شدند.

آقاهاشم شکسته‌نویس معروف متوفی ۱۳۰۶ ق از تسربیت

یافتگان همین خاندان بود.

معمداالدوله نشاط اصفهانی هم از خوشنویسان بزرگ شیوه

درویش بوده است.

وبالجمله خط تحریری شکسته نستعلیق که مابین خوشنویسان و

منشیان و رجال عهد قاجاری رایج و معمول بوده و هنوز هم دنباله‌اش

کم و بیش باقی است. از شیوه‌های ابتکاری خوشنویسان اصفهان مخصوصاً

همان خاندان گلستانه است.

در خط نسخ و ثلث و نستعلیق نیز در قرن ۱۳ هجری چندین استاد بزرگ

در اصفهان بودند که شیوه همه خوشنویسان ایران بایشان منتهی می‌شود، سر آمد ایشان آقا زین العابدین اشرف الکتاب و آقا غلامعلی است که هر دو استاد خط نسخ و ثلث بودند و شاگردان بسیار تربیت کردند که از آنجمله پرتو اصفهانی (میرزا علیرضا اشیانی لنجانی معروف به میرزا آقا جان متوفی ۱۳۰۵ ق) و میرزا محمدعلی سلطان الکتاب و میرزا محمدعلی قاری و سید محمد بقا را باید نام برد.

اواخر سده ۱۲ و اوایل ۱۳ عهد ظهور آقا هاشم نسخ نویسن اصفهانی است که در نازک نویسی و تیز و تندى خط مابین اساتید نسخ و ثلث معروف و ممتاز است .

آقا محمد باقر سمسوری اصفهانی هم در نیمه اول قرن سیزدهم از نوابغ خوشنویسان نستعلیق بوده است.

آقا محمد کاظم واله که ذکرش در پیش گذشت هم از استادان مسلم خط تعلیق است .

علی کوهساری اصفهانی متوفی ۱۱۷۲ ق . هم از خطاطان معروف عهد زندیه بود .

علی محمد مصور اصفهانی که وفاتش ۱۱۷۲ یا ۱۱۷۶ بوده هم از نقاشان بزرگ آن عهد است.

مذهبان و نقاشان قرن دوازده و سیزده هجری از قبیل ملك حسين اصفهانی و آقا صادق و محمدعلی بيك نقاشباشی زمان نادرشاه افشار و آقا باقر و آقا نجف قلمدان ساز معروف و آقا عباس و آقا محمدعلی مذهب صاحب یخچالیه و تذکره مدایح معتمدی و همچنین هنرمندان دیگر، همه